

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) Budapest

ABLONCZY LÁSZLÓ

Élők és holtak árnyai

Major Tamás két évada (1958–1960)

2. rész

A *BUDAI NAGY ANTAL* előadásának terve már az 1958/59-es évad végén a heti munkarendben szerepelt, mert a Szegedi Szabadtéri Játékok újraindítását hirdették a nyárra. S húszévi szünet után, 1959. július 25-én a *Hunyadi Lászlóval* felgyúltak a reflektorok a Dóm téren. A *János vitéz* moszkvai vendéggjátéka, az *Esmeralda* című balett, a Magyar Állami Népi Együttes és egy koncertelőadás mellett augusztus 8., 10., 11-re Kós Károly *Budai Nagy Antal* című drámájának előadását hirdették. S hogy erdélyi író színre kerülhetett, annak politikai előzménye van. Kádár János 1958. február végén Bukarestbe, 25-én Marosvásárhelyre látogatott, ahol beszédében közölte: „Itt laknak magyar származású emberek is...”, miközben a város lakóinak nyolcvan százaléka akkor még magyar volt. Cifrázta politikailag is: „Élhet egy magyar dolgozó Magyarországon rabságban, és élhet a Román Köztársaságban szabadon. Ha Magyarországon 1956-ban felülkerekedik az ellenforradalom, a magyar emberek rabokká válnak, és a Román Népköztársaságban a magyar emberek szabadok maradtak volna továbbra is.” Aztán horát is járt a város főterén, majd a Maros vendéglőben a díszhelyen ülő Hajdú Győzőtől megkérdezte, mi a foglalkozása. „Író” – válaszolta, mire Kádár: „Nem baj, annak is kell lenni.” Az év során aztán a barátság folyama kezdődött: különféle román delegációk érkeztek Magyarországra, április 4-én a debreceni színház Méliusz József *Hamiskártyások* című darabját mutatta be, szeptember 18-án a Madách Kamara Sebastian *Névtelen csillag* című darabját általános érdeklenség kísérte. Olyannyira, hogy a román delegáció közérzetét óvandó az erkélyt letakarták, mondván: felújítják a nézőteret. Az Egyetemi Színpadon ősszel román költői estet rendeztek, továbbá forgatták a magyar–román határon játszódó, Szabó Pál írásából készült *Csempészek* című filmet. Ami talányosan érdekes: a MOM Kultúrházban 1958. április 27-én előadták a *Budai Nagy Antalt*, amelyet a főváros peremkerületeiben mintegy negyvenszer játszottak. Vélhetjük: politikai sugallatra is történt, mert rendezője Mészöly Tibor, a Fészek vezetője, szakszervezeti illetékes, tolmács, a tévé dramaturgja s egyben a politikai rendőrség „Szőnyi” néven dolgozó ügynöke. Nincs nyoma a belügyi levéltárban, de vélhetjük, az illetékesek Erdély ügyében a nézőtér politikai hangulatát is mérték. Merthogy a Marosvásárhelyi Állami Székely Színház novemberben Magyarországra látogatott, Sopron, Dunaújváros, Tatabánya mellett Budapesten, a Madách Színházban 25-én a *Lapzártá előtt*, 26-án a *Budai Nagy Antal*, 27-én *Az esőhozó ember* került színpadra, utóbbit a magyar tévé is közvetítette. A két darab között a szendvics ízét Kós Károly történelmi drámája jelentette. Három éve, októberben, amikor Illyés *Dózsa Györgye* a Nemzetiben utoljára színre kerülhetett, s '56 eltiprását követően a szabadság-forradalmi téma ki van zárva a Nemzeti és a színházak tervéből. „Kós Károly sokrétűen állítja elénk a parasztmozgalom tragikus kiúttalanságát...” – írja a Népszabadságban egy iskolai dolgozat níveljén K. Bokor László (1958. november 28.). Javára legyen mondván: a cselekményt ismerteti, de politikailag nem éberkedik, Tompa Miklós rendezését példaként is dicséri. Nem így Komlós János, aki szerint az „egyre mélyültebb szocialista nemzetiségi politika győzelmét hirdeti ez a kis színház” – írta fölényeskedve a Magyar Nemzetben (november 28.). Majd a hamis mítoszteremtés, a múlt ködösítésének marxi vakságában a dráma múltjáról szóló futamát valótlán tényekkel cifrázta. A Film Színház Muzsikában, Illés Jenő cikkében hazaszóló sugallat is érzékelhető: „Kós Károly nagy drámája... szinte a megdöbbenés erejével hatott, újra felhívta a figyelmet egy műre, melyet ma már a legnagyobb népdramák sorában emlegethetünk” (1958/49). Bizonyos, felső fórumon döntöttek arról, hogy a hírlapírói javallat a Nemzeti Színházban igazolódjon.

Részlet a szerző *Major Tamás, avagy a nemzeti színjátszás becsülete* című, készülő kötetéből.

Politikai oka volt tán a legerősebb: az előző év testvériségének mámorában 1959 tavaszán Kolozsváron megszüntették a Bolyai Egyetemet, pontosabban: Ceușescu elvtárs személyes vezényletével összevonták a román és a magyar felsőoktatási intézményt. Határon át visszhangzott a bestiális hadművelet, így hát jó oka volt a kádári vezetésnek, hogy elterelő hadműveletbe kezdjen. Az éppen új életre támadó szegedi tér alkalmasnak ígérkezett arra, hogy az erdélyi dráma a megszokott színházi bemutatónál sokszorososan nagyobb, országos figyelemmel övezve érkezzen a Nemzetibe. S hozzá: az erdélyi kérdés-ügy is, hiszen a Nemzeti nem mutatta be Tamási *Ördögölő Józsiását*, s a Néphadsereg Színház pedig elutasította a *Hegyi Patak* című játékát, amit a színház kérelmére írt. Szempontok sora; a repertoár is bicegett Illyés nélkül a forradalmas múlt idézésének témakörében, s közeledett az MSZMP VII. Kongresszusa, s a dicső hagyományt mégis illő volna igazolni. A népi irodalom elleni pártfőrmérvény (1958) után Darvas József parasztdarabjával mégse lehetett letudni a nemzeti drámairodalmat.

(Major Tamás hagyatéka három levelet őriz, amelyeket Kós Károly írt a Nemzeti direktorának [OSZMI 014.127/1-3]. Az első: 1959. április 19-i dátummal a rádióhír nyomán érdeklődik a szegedi bemutató és a rendező iránt. Óhaja továbbá: „személyesen szeretnék jelen lenni, illetve részt venni a darab szabadtéri színpadra alkalmazásánál...” Bár Kós levelezésgyűjteményében nem található, de bizonyára Major válaszolt, mert június 15-én Kós újabb levelet postázott Majornak, amelyben már a „nyugtalanság” jeleit említi. Miniszteri meghívásra feleségével utazik Magyarországra, javaslatokkal készül, de: „...nem is akarok mást, mint megőrizni és védelmezni a darabban azt, amit benne igazi értéknek itélek...” A szabadtéri lehetőségei között is: „a darab súlyosan komoly mondanivalóit, igazságait, történelmi, népi és táji hitelességét, reálítását [kosztümben, díszletben, viselkedésben, mozgásban, kiállításban, hangban, beszédben, nyelvben]: s a darabnak azt a sajátos szellemiségét, levegőjét...”)

A *Budai Nagy Antal* színlapjának első sorában olvasható: „Színpadra alkalmazta: Hubay Miklós”. Hökkenetes tény, hiszen színdarabot legfeljebb átigazítani lehet, netán dramaturgi jelzés utalhat némi javításra, de színdarabot színpadra alkalmazni? Alábecsülés és lefokozás. Kós Károly levelezésének gyűjteményében a 450. számozott, már Kolozsvárról Czine Mihálynak címzett sorok (1959. szeptember 6.) mellékleteként nyolc és fél oldalas jegyzék, amely az előadás hibáit, botrányos módosításait sorolja, s a szegedi tanulságok nyomán javaslatokkal szolgál a nemzetibeli előadásra is. Hogy például Hubay Illyés *Dózsájából* emelt át részeket, aztán sorolt naiv, romantikus passzusokat, amik nem illenek darabjába – de nem soroljuk Kós kifogásait. Javító szándékkal és tisztelettel beszél: „kifogástalanul jók voltak: Budai Nagy Antal, Csáki vajda, Bese Anna és Bese Tamás megszemélyesítői”, vagyis: Bessenyei Ferenc, Básti Lajos, Berek Kati és Tompa Sándor. Czinét kéri, hogy észrevételeinek jegyzékét juttassa el a Nemzeti vezetőinek, amelynek érve döbbenetes: „Sajnálom, hogy írásban kellett közölnöm az illetékesekkel azt, amit sokkal részletesebben és alaposabban lehetett volna személyes találkozás keretében, közvetlen megbeszéléssel tisztázni, és lehetőleg közös nevezőre is hozni. De a szegedi előadás után éppen a legilletékesebb színházi emberek úgy szertefutottak, hogy ez a találkozási megbeszélés nem sikerült.” A legilletékesebbek: Major Tamás, Marton Endre és Hubay Miklós eltűntek a megbeszélés elől, s a hetvenhat éves szerzőt megalázták. Már hazatérve, Kolozsváron szeptember 10-én írta harmadik levelét Majornak. Ebből értesülünk, hogy a szegedi előadás előtt hiába dolgozott a szerző, hogy az átdolgozóval egyetértő változat születessen, de: „...az én korrekcióimat egyáltalában nem vette figyelembe a rendezőség, másrészt, hogy a Hubay-féle átdolgozást is utólagosan megtette olyan új betétekkel és módosításokkal, melyeket... nem tartott szükségesnek tudomásomra hozni és – a forma kedvéért – hozzájárulásomat kikérni”. A szellemi jog otromba semmibevétele, amit a Nemzeti vezetése és Hubay is csak azért mert elkövetni, mert egy kiszolgáltatott, kisebbségi sorsban élő szerzővel művelhette. Kis idővel halála előtt Hubay Miklósnak említettem a *Budai Nagy Antal* históriáját, s csak annyit mondott: „Szégyellem ma is.”

GOBBI HILDA TÁVOZIK. Régi és új tagok is színpadra léptek az 1959/60-as évadkezdő szeptember 5-i estén. 1945-től számolva a 407. *Bánk bán*-előadáson a Miskolcra szerződött Őze Lajos Ottót alakította, Gáti József pedig II. Endrét. Gertrudis szerepét Tőkés Anna mellett most nem kellett kettőzni, mert Gobbi Hilda ősztől a József Attila Színház tagja lett. Emlékiratában Gobbi hallgat, csak az 1959-es elbocsátó szép üzenetet közli, miszerint létszámleépítés folytán feleslegessé vált. Kérdeztem az egykoriakat, Bessenyeit, Sinkovitsot, Kállait, Raksányit, de valamennyien rejtélyesnek mondták

Kipterov "Trizjajits" a kipterov.

(Ez az a című című című
képet kellek belőle
szeregni)

Csaba Zoltán
sok szeretettel:

Ferenc István

Szentendrei, 2010. május 22-én

Major és Gobbi szakítását, s okát az idő multával sem tudták megfejteni. Az elvtársi betyárbeccsület sírig tartónak mutatkozott, Major legfeljebb általánosan sejtető utalásokban az ÁVH-s kapcsolatokra s a társulatot ellene hangoló hangosakról beszélt, amely Gobbira utal, hiszen nagy barátságban volt Péter Gáborral, a Rákosi-inkvizíció fő hóhérral.

(Karinthy Márton gyermekkori emlékét idézi: a Tartuffe-öt nézte a Nemzetiben, élvezte az előadást. „Ám megzavart a Pernelle-nét játszó Gobbi Hilda egy mozdulata. Botjával akkorát sújtott Major fejére, hogy a lélegzetem is elakadt. Azt hittem ugyanis, hogy az ütés súlyától Tamás bácsi összeesik, és ott hal meg a szemem előtt. Nem így történt.” A gyermeket Major vitte haza kocsiján: „Na, hogy tetszett? – fordult hozzám már a kocsiban. Hirtelenjében nem tudtam, mit mondjak. – Nem fáj? – kérdeztem. Major hangosan felnevetett. – Észrevetted? A Hilda ma nagyobb ütött, mint szokott. Úgy látszik, haragszik valamiért.” Ez már a szakítás közeli pillanat, 1958. június 16. után. Gobbi Hilda nem valamiért, hanem a legújabb árulásért vetett lobot. Az időpont és az ügynöki jelentés nyomán világos: '56 okán végleges a szakítás. Mert Gobbi végzetes haragra lobbant, amikor régi közös barátai, Losonczy Géza és Gimes Miklós mártírsorsát Major megtagadta, s politikai elvakultsággal a kádári megtorló politikát támogatta.

Egy feljegyzés is előkerült, amely hivatalosan is igazolja: Gobbi régről indulatosan vélekedik igazgató barátjáról. Kende István minisztériumi főosztályvezető a címzett, írója 1953. február 25-én Gobbival beszélgetett [PIL 793. fond 29. ő. e. 24. p.]. „Rendkívül talajtalannak érzi magát, mert minden olyan embert, akiben hitt és becsült, »eltüntettek«, letartóztatták őket” – így kezdődik Gobbi vallomása, s itt vélhetően Péter Gáborra, az ÁVH hírhedt vezetőjére céloz, akivel a színésznő nagy barátságban volt, és akit 1953. január 1-jén letartóztattak. Számos tényről említ Gobbi, amely Major hatalmi játékaire utal. Ez is oka, hogy „...soha őszintén az elmúlt öt évben nem beszéltek Majorral, aki igyekszik is elszakadni a régi társaságtól”. Itt nem idézzük, amit Mészáros Ágíról és férjéről mondott, aztán Vadász Ilona „tehetségtelenségéről” és a színház „egyik kártevőjéről” is van szava, de amit Gellért Endréről mond, az már a Nemzeti mélyebb feszültségére utal: „Gellért kritikátlanság[a] nyilván onnan származik, mert Gellért is fél Major végtelen aljasságától, aki soha nem válogatott a módszereiben.” Említi Ladomerszky Margit méltatlan sorsát, akivel az igazgató politikai feltevése szerint szórakozott, vagyis elbocsátott 1950-ben, majd 1952-ben visszavett. Arra is utal, hogy „Major milyen szadista, milyen aljas játékokat folytat emberekkel, de úgyszólván soha nem megfogható. Ha Básti és Ferrari elválnak, akkor ez Major láthatatlan munkájának az eredménye lesz, aki ezt régen tervezi.” Szava igazolódott, mert 1955-ben valóban elváltak. Gobbi magáról sincs jó véleménnyel: „...tudja, hogy ő anarchistának van elkönyelve, meg is van rá az oka, mert lehetetlenül viselkedett”. Sérelmeit is említette, hogy mi minden ügyekben dolgozott, köszönetre viszont nem érdemesítették, s a Bajor Gizi Múzeum dolgában pénzügyi gondjaira is utalt, mert a minisztérium ígéretét nem teljesítette, s most neki muszáj fizetni.

Major Tamást tehát Gobbi már 1953-ban „ellenségének” mondta, így a korábbi bizalmas véleménye a forradalom után hangos és nyilvános lett, hiszen újabb és véres események felelőségének is láthatta az 1958-as kádári megtorlások nyomán.)

1959. szeptember: Somogyvári Pál szerepeit muszáj volt cserélni, mert '56-ért mint élelmiszerfelelősnek most kellett bűnhődnie, s esztendőre Kaposvárra irányították. A Katona József Színházban a Tartuffe 235. alkalommal került színre 5-én, amelyben az ötvenhatban távozott, majd hazatérése után Győrbe parancsolt Pártos Erzsébet a Tartuffe-ben Gobbit váltva lépett újra színpadra, Tímár József pedig kilenc évvel kiűzetését követően visszatérhetett színházába, ahol a Tragédia Péter apostolatát játszotta szeptember 7-én. S az indulás forgatagában sokasodott Marton Endre dolga, mert Gellért Endre tartós betegsége folytán a Tragédia felújítása mellett a szabadtéri Kós-előadást kellett adaptálnia a Blaha térre. Rendezőpéldányát böngészve s összevetve a dráma 1957-es (bukaresti) kiadásával, az olvasó csak szavak, mondatok egyezése után kutakodhat. Mert jelenetek, helyszínek módosultak, a sűrű ceruzás szövegtoldások pedig azt sejtítik, hogy számos dikciójában a Hubay-variáció is változott. Apró módosítások szerint a rendező békétlenkedett Kós nyelvvel, de árulkodik arról is, hogy Marton nem igazán érezte például a hátravetett szerkezet erejét és ritmusát.

Ne áltassuk magunkat: az általános és orcátlan hamisítás nem az erdélyi író ügyében történt, hanem hazai és forradalmi dráma kellett, mert az MSZMP kongresszusra készült. Ezért farigcsálták párt-tisztává Kós darabját a szeptember 18-i bemutatóra. Hogy a szovjet vonal is kitüntetetten jelen legyen, Grigorij Konszkij mester pedig vendégként Arbuzov Tanya című darabját állította színpadra a Katona-kamarában (november 5.), amely első önbizalmat érlelő bátorítással szolgált Töröcsik Mari színészi életében. Az Ódry színpadi stúdióprogram a Magyar Elektrával folytatódott (november

7.), amely Vámos László rendezésében kísérleti törekvést nem mutatott Móricz átdolgozásában. Internacionális hűségénél aligha jelentett többet, hogy Moldova György fordításában Zak és Kuznyecov *Fekete vagy vörös* című munkája is a Vas utcai színpadra került (1960. április 5.), s ugyanitt Osborne *Emlékezz haraggal* (1960. április 24.), mely inkább *Dühöngő ifjúság*ként ismeretes, de Vadász Ilona személyében a rendezés nemzedéki hevületet mérsékelten mutatott. Angol évadnak is mondhatjuk az esztendőt, mert a Shaw-művek sora a *Candidával* bővült a Katonában (1959. október 2.), amelyet Várkonyi Zoltán rendezett. Nagy Péter szerint „kitűnően mozgatja szereplőit”, de épp a főszereplő, Major Tamás alakításával elégedetlen: „...tele van remek színészi ötlettel, találékonysággal, humorral; de az alak s attitűd bírálatát nem bízta a dráma eseményeire és a nézőre, maga is kívülről bírálja a figurát, ami által a Morell tiszteletestől oly idegen cinikus-hipokrita felhangot ad a szerepnek” (*Két évad*). Vagyis: Major Tartuffe-re élesítette Shaw tiszteletesét. Nagy Péter nem az egykori (1954-es) harsányság-vitát felújítva óhajtja igazát bizonyítani, de a Volpone–Tartuffe-szindróma állandósulásának jelét észleli. Hogy már nem Molière igazsága, alakjainak viszonya alakítja, határozza meg a játék rendjét. Nem részletezi, de célzása mögött súlyosabb stílusgond lappang: az író, a darab és a szerep ellenében Major felnagyított ligeti stílusa túlzó okoskodás. Hogy lélektani és helyzetbeli illeszkedés helyett a kitűnni akarás, a magánszám s a mániákus teoretikus, aki közéleti vélekedését a szerepben és a színpadon is aránytalanná nagyítja. Vele szétfeszíti az előadás belső rendjét is.

HALÁLOK, FOGYATKOZÁSOK. Tímár József Ügynöke az évad nagy eseménye (1959. november 21.), mely Marton Endre rendező sikerét is hírrelte. Keresztury Dezső színházi, majd rádióbeli felvétel nyomán így idézte Tímár alakítását: „Főképpen azt a jelenetet nem felejttem, amelyben Willy Loman megpróbálja megnyerni ügyének a vállalat főnökét, akinek bölcsője mellett –már csak ez az egyetlen érve van – atyai jóbarátként állt. A jelenet színpadi valóságát csupán emlékeimből tudtam felidézni: a valóságban is beteg Tímár mozdulatjátékát, ahogy az ügynök rámenős magabiztossága megtörik, tétovásága kétségbeesett panaszba fordul át; egész teste – mintha könyörgésre kulcsolt kéz görbedne össze – magába rogy, s végül a harag, a vád és szemrehányás infernalis kitérésében lobog fel. Más is hallotta velem a rádióadást, valaki, aki nem látta színpadon a jelenetet. S lemérhettem rajta a hatást: Tímárnak sikerült pusztán a szó, a hang mágiájával az egész jelenetet felidéznie. S ez, úgy gondolom, a legnagyobb színművészi teljesítmények közé tartozik” (*Színészarcok a közelmúltból*). A Nemzeti életét végzetesen meghatározó események az évad elejétől kísértették a színházat.

(1959. augusztus 14-én Jávor Pál a Nemzeti Színház tagjaként hunyt el. Mert időleges kezeléseik után május 11-től a városmajori kórház holtáig marasztotta. Sárosy Szüle Mihály könyvében [miszter Jávor] elbeszélte, hogy 1947-es turnéját követő amerikai útból hazatért volna, de Major Tamás nemleges válasza összeroppantotta. Jávor átiitta az amerikai éveket. Súlyos betegségének híre átlengte a színházi életet, s a miniszteriális vezetőhöz is eljutott. Rossz lelkiismeretet ennél súlyosabb bűnök esetében se feltételezzünk Majorról, így kórházi látogatását felsőbb utasításnak tekintjük, s ne gondoljuk bocsánatkérő zarándoklásnak. Major 1959. június 5-én járt Jávornál, aki száraz mondatban tudatja Amerikában élő barátjával: „...itt volt Major Tamás, és visszaszerződtek a Nemzetibe”. A Nemzeti mint morfium: Major feladattal, szereppel hitegette és kábította a színészt, ezt a július 3-i leveléből sejtethetjük, mert a jövőt pendíti: „...boldog izgalomban vagyok, ha az őszi szezonra gondolok. Bevallom férfiasan, hogy nagyon vágyom már a Nemzeti után.” Jávor szerződése augusztus 1-jétől szólt, és 14-én elhunyt. Két hétig a Nemzeti boldog révületében élt, gyóntató papja feljegyezte utolsó gondolatait: „Súlyos betegségem minden szenvedését engesztelésül kézséggel vállalom saját vétkeimért, eltévelyedéseimért a minden Magyar Testvérem Istentagadásáért.” 1957-es hazatérését követően egyszer még járt a Nemzetiben; a Sóbálvány című film olvasópróbájára itt került sor. Az épületbe érkezve régi nagy játéka-inak tere felé vette az irányt, s amikor belépett az üres színpadra, a nézőtér felé tekintve Ibsen sora szakadt ki belőle: „Peer hazatért...”

Ama régi Németh Antal-előadás másik Peerje, Apáthi Imre 1955-ben tért vissza a Nemzetibe. 1959 késő őszen próbálni kezdte Kruczkowski A szabadság első napja című darabját, amely a színház repertoárját is hivatva volt gazdagítani. Decemberben gyomorvérzéssel kórházba került, a színház néhány nap múltán nélküle folytatta a munkát, s 1960. január 7-én sor került a premierre, Apáthi pedig február 22-én elhunyt. Vele a Nemzeti újabb nemzedékének nagy alakja távozott, aki először 1935 és '45 között

játszott s rendezett, s ő volt, aki két nagybeteg színészóriást, Törzs Jenőt A dohányzás ártalmasságáról-ban és Csontos Gyulát A medvében még utoljára színpadra élesztette.

A Blaha Lujza téri épületben elkezdődött a Sok hűhó... felújítása az 1960-as év elején. Major keveset járt a próbákra, asszisztenseire és a színészek emlékezetére bízta a munkát, amelynek indulásakor Gellért Endre is megjelent. Major így okolta a társulatnak: „Gellért elvtárs is eljár próbánkra, az ő nagy tudásával segíti majd az előadást.” Gellért hallgatott akkor, amint a próbákon se volt szava; egy hölgy kíséretében tíz órakor mindig megjelent, s úgy 13 óra körül távozott. A Ványa bácsi kevés felújító próbája szigorúan zárt ajtók mögött bonyolódott a Katonában, még a színházias se ülhettek be, vélhetően a színészek emlékezte és szeretete gyújtotta életre Csehov darabját. Valaki úgy hallotta: mintha Gellért a főpróba végeztével, távozóban azt mondta volna: „Úgy látszik, tényleg egészen jó rendező voltam.” A Csehov születésének századik évfordulójára rendezett, február 24-i ünnepi Ványa bácsi előadásán Gellért „...a Katona József Színház már sötétedő nézőterére lábujjhegyen, csendesen belépett... s leült a leg szélső székre...” – olvassuk a színházi lap nekrológiájában [d. i.]. Poétikus emlékezésében azt nem írta, hogy Gellért rezzenéstelen messziségből nézte az előadást. És az sem igaz, hogy a következő napokban „vibrált, sziporkázott és boldognak látszott” – a Shakespeare-próbákon. Mert változatlan némaságban nézte a Sok hűhó... előkészületeit. A színészek kerülgették, de nem lehetett szót váltani vele a próba szünetében sem. Mészáros Ági közelítette leggyakrabban, de Gellért néma maradt. Február 27-én a Magyar Nemzetben jelent meg Karinthy Ferenc írása a Ványa bácsi előadásáról, amelyben idézte az 1952-es bemutatót is: „...emlékezetes ünnepe volt a magyar színjátszásnak, most számos új ötlettel, beállítással, árnyalattal frissítette” Gellért, amelynek szuggesztíója változatlan: „szó és cselekvés interferenciája mindvégig oly finom... a mű áramköre sehol sem szakad meg”. Február 28-án a Ványa bácsi újabb estéje következett, amelyről az ügyeletes rendező, Bodnár Sándor a naplóba jegyezte: ünnepi előadás volt, „szinte végig feszített és szuggesztív volt... A közönség hosszan tapsolta a színészeket előadás végén.” Gellért Endréhez már nem értek el a lelkesítő hírek – és Apáthi halála...?

Elhullanak a hagyma héjai – és mi marad...?

Gellért Endre elhunytát [„tragikus hirtelenséggel” – ez a kádári–aczéli idők csomagolása az öngyilkosság leplezésére] a március 2-i MTI-jelentés nyomán közölték a lapok, persze halála okát nem tudták, s a nekrológok is a hivatalos gyász hírt variálták. Lengyel György, a Sok hűhó semmiért felújításának segédrendezője felhívta a Nemzeti titkárságát: gyász hírek szokását követve a próba elmarad-e? Major titkárnője rikácsoló indulattal mondta: „Miért ne lenne próba? Azért, mert a főrendező meghalt? Mi köze ahhoz a Nemzeti Színház működésének?” A március 2-i próbára Major üdén, frissen érkezett; Mészáros, Básti és a többiek, színészek és műszakiak őszinte megrendültségükben valósággal ténferegtek. A Farkasréti temetőben március 7-én Major Tamás, az MSZMP Központi Bizottságának tagja hűvösen, szívhiányos hangszerelésben beszélt. Szokott stilisztikai fordulat: a közhely búcsúztatók záró szakaszában a szónok közös többesre vált, mondván: a halott emlékezetét mindannyian, gyászolók őrzik az emlékezetükben. De Major, a direktor „barát”, magát kivonva a közös többesből, a színészekre testálta az örökséget: „Munkatársai, akik néhány nappal ezelőtt még együtt dolgoztak vele, ezután is gyakran fogják a Ványa bácsit játszani, melynek minden beállításában, mozdulatában, hangsúlyában ott él Gellért Endre.” Halálára utalóan pedig ezt mondta egykori Hamlet-értelmezéséről: „remek előadást rögtönzött”. Valótlan, mert jegyzőkönyv igazolja: a Szövetségben 1952. január 11-én Gellért Majorral párban és összehangolt készültségben, folyamatosságban beszélt a Shakespeare- előadásról. De Major „a rögtönzöttségre” utalóan mondta: „Talán éppen ennek a nagyszerű tulajdonságnak elvesztését féltette, amikor véget vetett életének.” Bődületes sületlenség, éppen azért tudta Major szertelenségeit is tisztítani, mert elmélyülten gondolkodott bármi kérdésről. Komédiás kedve és az ugratás Gellértnek eleme volt egészségesen, de legelsőbbben az előadás fegyelme, pontosságának szigorú igénye vezette. A Volpone ügyében is ezért lobbant Majorra, mert az a rögtönzéshez ragaszkodott akkor, amikor szövegét nem tudta, s a játék rendezőileg sem volt tisztázott. Aztán Major gyászbeszédében az ateizmus is előkerül, mondván: Gellért „...a másvilággal kezdett feleselni”. Amelyre ráütött a marxissággal: „Mi, realista művészek nem hiszünk a másvilágban” [Kortárs, 1960/4]. A temetőből Major a Nemzetibe kocsizott, és tanú mondja: soha ilyen vidámnak nem látta; a szekrényből demizsont húzott elő, és töltött magának és munkatársainak. A Balaton-felvidéki misebort igen kedvelte.

A Ványa bácsi további történetéhez tartozik: az 1952-es ősbemutatóhoz hasonlóan Balázs Samu játszotta Szerebrjakovot a felújításon, Gellért halála után szerepét az ügyeletes napló fordulatában „Major elvtárs” sietve március 26-án átvette, amikor a tévé közvetítette az előadást. 1960. május 5-én Angyal

Mária ügyeletes „tökéletesnek” minősítette a Csehov-estét, bár a közönség olykor „bántóan rosszul reagált, de végén hosszan ünnepelt”; meglehet, ÁVH-s civilekkel teli volt a nézőtér, mert „Kádár és Aczél elvtárs is végignézte”.

Tímár József szomszédja volt Gellért Endrének a Róna utcai házban. Ahová a halál visszajárt. Tímár 1960. május 24-én játszotta utoljára az Ügynököt, az évadra hirdetett további két előadást betegsége folytán az Antonius és Cleopatrára cserélték. S mint Demeter Imre felidézi: „A betegségről ő sem beszélt, más se. De, mondják, amikor Willy Loman elbúcsúzik feleségétől, Tímár ezen az utolsó estén egy pillanattal hosszabban simította végig Somogyi Erzsi arcát; azt is megfigyelték, hogy a vasfüggöny előtt úgy nézett végig a nézőtérre, mintha szemének teleobjektívjével magába akarná rögzíteni a látványt. Végigsimította a vasajtót, mielőtt örökre becsukódott volna előtte, vagy csak megkapaszkodott valamiben?” Mi ebből az írói vagy az emlékezői túlzás? Mert a tévé történetének első telerecording felvétele az Ügynök volt. S a krónika szerint a vasfüggöny előtti képet korábról kellett montírozni. Merthogy 1960 tavaszán két tervezett előadás már elmaradt, így Tímár se tudhatta, melyik lesz az utolsó előadás. Szépítő legenda tehát, hogy „az utolsó előadás után félrehívta Marton Endrét: – Köszönöm, hogy visszaadtad a hitemet ezzel a szereppel. Engedd meg, hogy megöleljelek, mert búcsúzom. Ne szólj senkinek, én meghalok. Nagyon hamar” [Köszönöm a tüzet]. Vélhetően ez a bemutató estéjének fájdalmas története. Mert Tímár már akkor tudta, hogy súlyos beteg. S az 1960/61-es évadnyitón már nem ülhettett játszó társai között, a János Kórházban morfiunkábulatban várta a könnyítő véget, amely október 3-án beteljesült.)

„Ha meghalok, égessétek el a Majort” – idézték gyakran a Nemzeti öregjei Maklár Zoltán bonmot-ját. Sziporkája annyi rétegének egyike: nehogy Major búcsúztasson temetésesen! Egykor, 1951 februárjában Bajor koporsója fölött mondott primitív szavakat, 1960 márciusában Gellért Endrét, októberben Tímár Józsefet temette klisémondatok árjában. És lélekdermesztő, arcpirító hüvösséggel. Beszédes, hogy *A színház nem szelíd intézmény* című, Major írásait tartalmazó kötetben a nekrológok nem olvashatók, noha egykor Tímár gyászbeszédét a Kortárs is közölte. Még csak azt sem hiányoljuk, hogy Major idézze fel Tímár 1950. januári elüzetésének történetét, s a koporsó fölött mondjon bocsánatot. Bár azt Major később se óhajtotta, mert vallomásaiban (*Major Tamás – A Mester...*) is pontatlanul, már-már cinikus-könnyeden meséli Tímár kálváriás fegyelmi hadművelését, amelynek vége: „...elküldték valamilyen üzembe, de utána megint nagyon jó dolga lett Miskolcon, a színházban”. Ám ha valaki napi poharazásig menő barátját méltatja, talán személyes fájdalommal áthatottan búcsúzhatná. Szerepeket említ a gyászbeszédben, s a „realizmus”, „a megfigyelés”, a régi stílus–új stílus, a pálya szeretete s hasonló tételek dicséret fokozásában. És visszatérően Tímár orgánuma, amely gyermeteg magasztalásban tetőzik: „Ha a betegség nem támadta volna meg egyik legértékesebb adottságát, gyönyörű orgánumát – akkor talán még a halála előtt néhány nappal is játszott volna.” Valótlán és dali stíl a koporsónál, mert Tímár már hónapok óta morfiumon élt, amely a test fájdalmát enyhíti, de a fizikum és vele a hang is szenved a kábulatot.

Mi történt Majorral? Az ember és a színész mélyen alászállva a politikába végképp elvesztette szívhangját. Alkatában s természetét is erősítve a párthűség és a mozgalmi éberség kimosta belőle szívbeliségét – a temetőben éppúgy, mint a színpadon. Ezért nem tudott szerelmest játszani, csak a paródiáját, és a halott barát és kolléga fölött sem tudta kipréselni magából a lélek hangjait. Ha másként nem, a költővel. Megrendült érzésében idézhetné Kosztolányit, de benne a lélek nem mocant. Egyébként sosem mondott Kosztolányit. Ha nem is olvasta, vélhetően Heller Ágnes-formán (1956) gondolta Kosztolányi poézisét. József Attila ars poeticájából idézett Tímárt temetve, a rutinhadovás nívóján beszélt; az „értelemig és tovább” fordulat mélységét se bontotta ki. Még csak íródeákra se teltet; a titkárság mint a Nemzeti Színház szellemi áramtelepe lemerült. A Központi Bizottság tagja pedig közhelyeket bőfögött.

Említettük: a *windsori víg nők*be Major a *IV. Henrik* I. részéből beillesztette Falstaff Becsület-monológját. „...Mi a becsület? Egy szó. És mi ez a szó, ez a becsület? Levegő. Ez tiszta számvetés. És kié a becsület? Aki szerdán meghalt. És érzi a becsületet? Nem. Hát hallja? Nem. Akkor hát a becsület nem érzékelhető? A halottnak nem. Akkor talán az élőkkel együtt él? Nem. Miért? Mert a rágalom nem szenvedheti. Akkor hát én nem kérek belőle: a becsület csak festett halotti címer; és ezzel véget ér az én katekizmusom.”

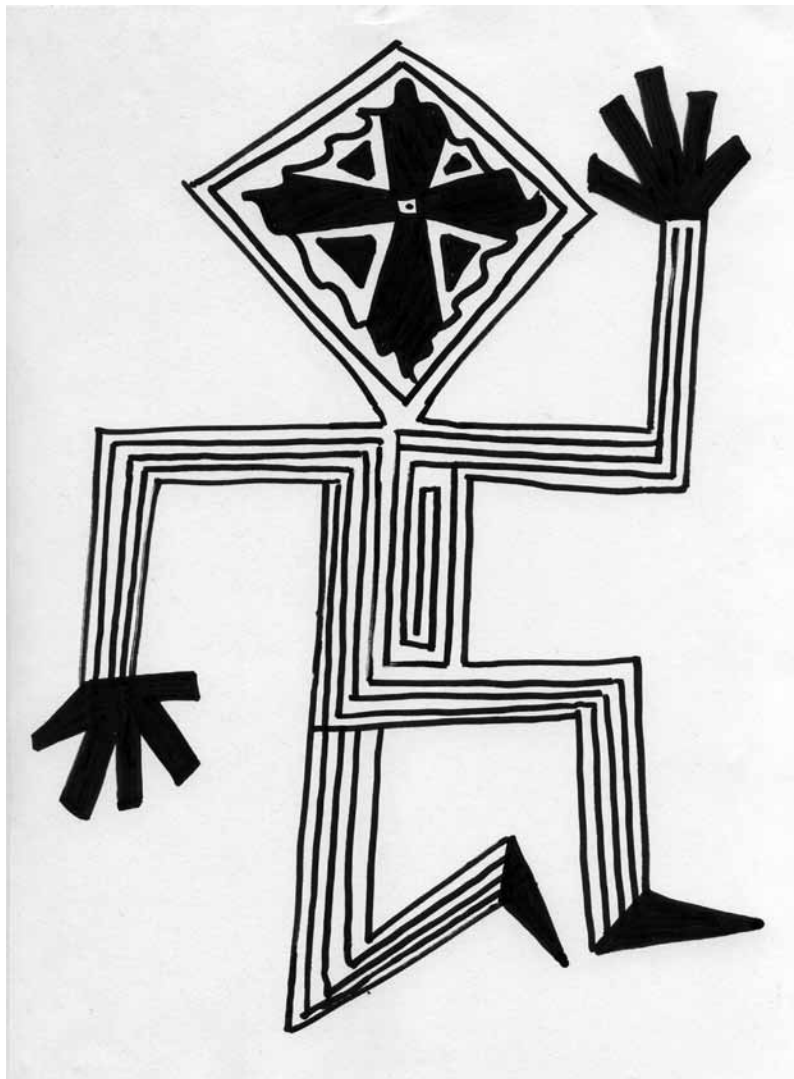
És itt kezdődik Major Tamás art-politikája...

JEGYZET

Köszönöm Lengyel György emlékeit és sokirányú tanácsait, Kávási Klárának, hogy levéltári kutatásait hasznosíthattam, Illyés Mária készségesen és szeretettel segítette tájékozódásomat, A. Szabó Magda jóvoltából pedig a Nemzeti egykori nyomtatványait, rendezőpéldányait ismerhettem meg. Révay József fordításában Goldoni *Két úr szolgájának* sorait a rendezőpéldányból idéztem. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában Pócz Erzsébet segítette kutatásaimat. Somló István levelezését az OSZK kézirattára őrzi (Fond 123, 15. köt.).

IRODALOM

BENEDEK András, *Színházi műhelytitkok* (Szépirodalmi, 1985); DEMETER Imre, *Köszönöm a tüzet* (Gondolat, 1971); CZÍMER József, *Átszállás ugyanarra a vonatra* (Printself, 1966); ILLÉS Jenő, *Mai dráma – mai dramaturgia* (Szépirodalmi, 1964); *Színészcok a közelmúltból* (szerk. ILLÉS Jenő, Gondolat, 1968); ILLYÉS Gyula, *Napló – 1946–1960* (vál., szerk. ILLYÉS Gyuláné, Szépirodalmi, 1987); KARINTHY Márton, *Ördöggörcs* (Ulpius-ház, 2003); KERESZTURI Dezső, *Árnyak nyomában* (Szépirodalmi, 1986); KÉRY László, *Shakespeare, Brecht és a többiek* (Magvető, 1968); Kocsis L. Mihály, *Van itt valaki* (Minerva, 1987); KOLTAI Tamás, *Major Tamás – A Mester monológja* (Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, 1986); *Kós Károly levelezése* (összegy., s. a. r., szerk., tan., jegyz. SAS Péter, Mundus, 2003); *A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. Kongresszusának jegyzőkönyve – 1959. november 30 – december 5.* (Kossuth, 1960); NAGY Péter, *Két évad* (Szépirodalmi, 1966); SÁROSSY SZÜLE Mihály, *miszter Jávor – Az amerikai magyar színház története* (Püski–Corvin–New York, 1982); Shakespeare: *IV. Henrik* (= *Összes művek I.*, ford. Vas István, Európa, 1961); *A színház nem szelíd intézmény – Írások Major Tamástól – Írások Major Tamásról* (összeáll., s. a. r. ANTAL Gábor, Magvető, 1985).

MÉHES LÓRÁNT ZUZU, *Cím nélkül*, 2013